



# HİNDİSTAN-ERMENİSTAN İŞ BİRLİĞİ VE ORTADOĞU'YA OLASI ETKİLERİ

SİBEL DÜNDAR

## GİRİŞ

2

010'lu yılların başı itibarıyla Ortadoğu'da başlayan halk hareketlerini müteakip, bölgedeki devlet yapılarının zayıfladığı ve otoriterlerinin sarsıldığı gözlemlenmiştir. Bölgede artan radikalleşme ve sınır aşan terörizm faaliyetlerinin ise bölge-

yi aşan sonuçları olmuştur. Bu gelişmelerle beraber aynı dönemde bölgesel ve küresel boyutta değişen güç dengeleri ve ittifaklar, konvansiyonel ve iç savaşlar gibi küresel etkileri haiz krizler, pandemi ile ortaya çıkan tedarik sorunları, teknolojik gelişmeler, bölge ülkelerinin ordu envanterlerini ve savunma

Moskova'nın, enerjisini NATO'nun genişlemesini durdurmaya ve Ukrayna merkezli sorunlara kanalize etmesi; ABD'nin ise Çin'i odağına alacak şekilde küresel politikaların ağırlık merkezini kaydırması, bölgede bir güç boşluğu yaşanmasına neden olmuştur.

sanayisindeki stratejilerini gözden geçirmesine ve gelecek projeksiyonlarında alternatifler aramasına yol açmıştır.

Çizilen bu tablonun bir parçası ise II. Karabağ Savaşı sonrasında Ermenistan ve Hindistan arasında gerçekleştirilen silah satışı anlaşmalarıdır. Moskova'nın, enerjisini NATO'nun genişlemesi ve Ukrayna merkezli sorunlara kanalize etmesi; ABD'nin ise küresel politikaların ağırlık merkezini Çin'i odağına alacak şekilde kaydırması, bölgede güç boşluğu yaşanmasına neden olmuştur. Söz konusu durum, silah satışları yolu ile savunma sanayisindeki gelirlerini arttırmaya odaklanan Hindistan için önemli bir fırsat sunmuştur. Güvenlik politikalarının ağırlık merkezini Rusya, diplomasisinin odağını ise hem Rusya hem de diaspora üzerinden Batı eksenine oturtan Ermenistan'ın alternatif arayışı, Hindistan seçeneğinin değerlendirilmesine yol açmıştır. Esasen 2022 yılı boyunca iki ülke tarafından ilişkilerin derinleştirilmesi ve iş birliği alanlarının genişletilmesi yönünde atılan adımlar, hem küresel ve bölgesel gelişmelerin bir yansıması olmuş hem de çıktıları itibarıyla gündemde önemli bir yer edinmiştir. Süreç boyunca karşılıklı yüksek profilli ziyaretler sonrasında ikili ilişkilerde

gelişmeler yaşanmış ve Ermenistan'ın savunma ihtiyaçları için Hindistan ile giderek daha fazla iş birliği yapmasının önü açılmıştır. Bu süreç neticesinde Hindistan, Ermenistan'ın başlıca silah tedarikçilerinden biri hâline gelmiştir.

Diğer yandan Hindistan'ın yalnızca Ermenistan ile değil, birçok Ortadoğu ülkesiyle de savunma sanayisi iş birliği kurmaya ve pazarını yaymaya çalıştığı müşahede edilmektedir. Bu noktada savunma sanayisi üzerinden gelişen ortaklıkların devletler arasında uzun vadeli ilişkiler gerektirdiği hatırlatılmalıdır. Zira alımı yapılan platform ve teçhizatların harbe hazır tutulması, yedek parça tedariki ve eğitim gibi zorunlulukların ancak iyi ilişkilerin devamıyla sağlanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla silah satışları, tedarikçi ülke açısından bir anlamda nüfuz aracı da olabilmektedir. Bu bağlamda Hindistan'ın savunma sanayisi anlaşmalarının Güney Kafkasya'dan Ortadoğu'ya yaygınlaşarak artmasının, Yeni Delhi'nin buralarda etkinlik tesis etmesi ve ilişkilerini geliştirmesi açısından önemli bir araç olacağı değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla gelişmeler, Yeni Delhi'nin stratejisinin yalnızca Güney Kafkasya'daki denklem üzerinde değil, Ortadoğu böl-



Suşa şehrinin 28 yıl sonra Ermenistan'dan geri alınması

gesindeki olası yansımalarıyla da dikkate değer bulunmaktadır. Bu kapsamda Hindistan ve Ermenistan arasındaki iş birliği seyrinin iyi takip edilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Bu çalışmada öncelikle Hindistan ve Ermenistan arasındaki askerî ve savunma alanlarındaki iş birliğinin arka planı verilecektir. Ardından iş birliğinin geliştirilmesinde rol oynayan temel motivasyonlar, bağlantılı aktörlerin bakış açılarıyla ele alınacaktır. Son olarak Hindistan'ın bölgeye nüfuzunun anlaşılması açısından söz konusu iş birliğinin her iki taraf için olası sonuçları, mevcut sınırlılıklar ve bölgesel yansımaları bağlamında Güney Kafkasya ve Ortadoğu'ya etkileri tartışılacaktır.

## BAKÜ-ERİVAN DENKLEMİNDE GÜVENLİK PARAMETRELERİ

Ermenistan, II. Dağlık Karabağ Savaşı'nda askerî açıdan, arasında ciddi bir güç asimet-

risi söz konusu olan Azerbaycan karşısında tartışmasız bir mağlubiyet yaşamıştır. Dağlık Karabağ'ın özgürleştirilmesi sonrasında, Ermenistan'ın bölgesel düzlemde önemli oranda mevzi kaybettiği gözlemlenirken; Azerbaycan'ın Ortadoğu'da kurduğu özgün ilişkilerle savaş öncesi ve sonrasında pozisyonunu güçlendirdiği müşahede edilmektedir. Örneğin Azerbaycan, Türkiye ile var olan tarihsel müttefikliğine ek olarak bir taraftan Pakistan'ın, diğer taraftan İsrail'in desteğini almayı başarmış ve savunma sanayisi alanında güçlü iş birlikleri tesis etmiştir. Meselenin Ermenistan ayağında ise paralel bir seyrin izlenmediği görülmüştür. Moskova'nın, enerjisini NATO'nun genişlemesini durdurmaya ve Ukrayna merkezli sorunlara kanalizetmesi; ABD'nin ise Çin'i odağına alacak şekilde küresel politikaların ağırlık merkezini kaydırması, bölgede bir güç boşluğu yaşanmasına neden olmuştur.

Keza Rusya'nın, gelişmeler karşısında "dozajı ayarlanmış" açıklamalar dışında nötr kalması ve savaşın sonuna kadar meseleye müdahil olmaması, Erivan aleyhine önemli bir kayıptır. Rusya'nın, söylem gücü haricinde kendisini denklemin dışında tutmayı tercih ettiği şartlarda ise Ermenistan'ın, güç parametreleri açısından Azerbaycan karşısında mağlup olması şaşırtıcı olmamıştır. İlaveten, Ukrayna ile süren savaşta da müşahede edildiği üzere Rus silah sistemlerinin sorunlu performansı, Ermeni ordusunun envanterinin çoğunlukla Rusya'ya bağımlı olması ve profesyonelliği konusunda bizzat Başbakan Nikol Paşinyan'ın da söylemlerine yansıyan sorunlar sürece dair önemli ayrıntılardır. Erivan'ın Soğuk Savaş'tan kalma strateji ve alışkanlıkları üzerine kurguladığı güvenlik yapısının hezimetli, bu ayrıntıların göz önünde bulundurulmasıyla daha iyi anlaşılacaktır.

Diğer yandan Ermeni lobisinin güçlü bir tabana sahip olduğu ABD cephesinde ise savaş süresince Azerbaycan'ın ilerleyişini durduracak seviyede bir hamle gelmemiş, Washington'ın, arabuluculuk ve ateşkes yönünde çaba sarf etmekle yetindiği gözlemlenmiştir. Geçtiğimiz yıl Azerbaycan-Ermenistan sınır hattında yaşanan münferit çatışmalar sonrasında ise Washington'ın mevcut pozisyonunda görece bir kayma olduğu gözlemlenmiştir. 2022 yılı boyunca kriz bölgelerine ziyaretleriyle gündeme gelen ABD Temsilciler Meclisi Sözcüsü Nancy Patricia Pelosi, Kiev ve Tayvan'dan sonra Eylül 2022'de Ermenistan'ı ziyaret etmiş ve buradan, çatışmaların tek taraflı sorumlusu olarak Türkiye ve Azerbaycan'ı sert bir dille eleştirmiştir.<sup>1</sup> Pelosi ziyaretinin, dışışleri ve hükümet çevreleriyle

koordine edilmediği ve açıklamalarının ara seçimlere yönelik siyasi saiklerle yapıldığı yönünde bazı iddialar ortaya atılmışsa da Temsilciler Meclisi Sözcüsü'nün yapmış olduğu açıklamaların, diplomatik açıdan Bakü ile sorun yaşanmasına neden olduğu açıktır.<sup>2</sup>

Öte yandan, İran'ın bölgesel bağlamda dengelenmesine olan ihtiyacın artması ve İsrail için Azerbaycan'ın önemi gibi unsurlar, Batı ve diaspora desteğine rağmen Bakü-Erivan denklemine Azerbaycan'ın pozisyonunun konsolide olmasını sağlamıştır. Ermenistan tarafından gelen provokasyonlar neticesinde 2022 yılında sınır hattında yaşanan çatışmalar, yine bu unsurların Azerbaycan Ordusu karşısında tutunamamasıyla iki ülke arasındaki güç dengesinin Azerbaycan lehine fazlasıyla değiştiğini göstermiştir. Dolayısıyla daha önce de ifade edildiği gibi bölgede oluşan güç boşluğu ve Ukrayna'da süren savaştaki performanslarına binaen Rus yapımı silah sistemlerine olan alginın olumsuz yönde değişmesiyle Erivan'ın alternatif ittifak arayışlarına girdiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Batı'dan umduğu kadar destek bulamayan Ermenistan lehine İran'ın da kayda değer bir savunma sanayi tedarikçisi olmaya başladığı gözlemlenmektedir.<sup>3</sup> Ancak Ermenistan için bölge dışından en önemli tedarik kaynaklarından birinin Hindistan olduğu müşahede edilmektedir.

### HİNDİSTAN-ERMENİSTAN ARASINDA ASKERİ VE SAVUNMA ALANINDA GELİŞEN İŞ BİRLİĞİ

Geri planına bakarak Hindistan ve Ermenistan arasındaki askerî iş birliğinin 2020

<sup>1</sup> "Pelosi condemns Azerbaijan's attacks on Armenia", *Reuters*, 19 September 2022.

<sup>2</sup> Annie Gowen ve Amy B Wang, "Pelosi, in Armenia, condemns Azerbaijan's 'illegal' attacks as cease-fire holds", *The Washington Post*, 18 September 2022.

<sup>3</sup> Aram Danielyan, "Iranian MP: Nothing can prevent us from supplying weapons to Armenia", *Armenia News*, 13 October 2022.



ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin Ermenistan Ziyareti

yılından itibaren ivme kazanmaya başladığı anlaşılmaktadır. 2020 yılında varılan anlaşma kapsamında Hindistan'ın, Ermenistan'a toplamda 40 milyon dolar değerinde 4 adet Swathi radarı tedarik etmesi kararlaştırılmıştır.<sup>4</sup> Bu tarihten itibaren, Nikol Paşinyan liderliğindeki Ermeni hükümeti, özellikle Pinaka uzun menzilli füze sistemleri, ATGM tanksavar güdümlü füzeleri ve Akash uçaksavar füze sistemlerine büyük ilgi göstermeye başlamıştır.<sup>5</sup> Haziran 2022'de, Azerbaycan-Ermenistan arasında sınır hattında artan gerginlikler üzerine, Ermenistan'dan üst düzey bir savunma heyeti, insansız hava araçları da (İHA) dâhil olmak üzere silah satın alımı için Yeni Delhi ile müzakere etmek amacıyla Hindistan'ı ziyaret etmiştir.<sup>6</sup> Temmuz 2022'de

bu kez Hindistan'dan, Erivan'a gerçekleşen üst düzey ziyarette iki ülke ilişkilerini derinleştirme çabalarının bir parçası olarak "uzun vadeli askerî iş birliği"ne yönelik çalışmalar yürütüldüğü açık kaynaklara yansımıştır.<sup>7</sup> Bu tarihten sonra taraflar arasındaki yakınlaşmanın ivme kazandığı gözlenmiştir. Nitekim yürütülen müzakereler eylül ayında duyurulan silah satışı anlaşmasıyla somut bir ilerleme kaydetmiştir. Hindistan merkezli Economic Times'da duyurulan anlaşmaya göre Ermenistan, Hindistan'dan 245 milyon dolar değerinde ağır silah sipariş etmiştir.<sup>8</sup> Sipariş, Hindistan Ordusunda hâlihazırda hizmette olan yerli Pinaka çok namlulu roketatarların yanı sıra tanksavar roketleri ve bir dizi mühimmatın ilk ihracatını kapsamaktadır.<sup>9</sup> Silah

<sup>4</sup> "Armenian Scholar Yeghia Tashjian Suggests An Armenia-India Strategic Partnership To Counter The Azerbaijan-Turkey-Pakistan Alliance", *MEMRI*, 28 January 2021.

<sup>5</sup> "India Narrative: Ermenistan ve Hindistan arasında savunma alanında iş birliğinin artması bekleniyor", *Ermeni Haber Ajansı*, 24 Ekim 2022.

<sup>6</sup> Yeghia Tashjian, "Armenia-India Relations: From Politics to Arms Trade", *Armenian Weekly*, 5 October 2022.

<sup>7</sup> "India, Armenia Mull Defense Cooperation", *Liberty Radio Station*, 4 July 2022.

<sup>8</sup> Manu Pubby, "Arming Armenia: India to export missiles, rockets and ammunition", *The Economic Times*, 6 October 2022.

<sup>9</sup> "Armenia, India Said To Sign Arms Deal", *Liberty Radio Station*, 29 September 2022.



Hindistan-PINAKA test atışları

satışı anlaşmasının duyurulmasının ardından Hindistan Dışişleri Bakanı Subrahmanyam Jaishankar'ın ekim ayındaki Ermenistan ziyaretinde "gelecekteki iş birliği ve farklı düzeylerde karşılıklı ziyaretler için bir yol haritası" kararı alınmıştır.<sup>10</sup> Savunma alanındaki gelişmelerin yanı sıra ikili ticari ve ekonomik iş birliğinin artırılması amacıyla Yeni Delhi'nin Hintli girişimcileri "olasılıklar ve potansiyeller çok büyük olduğu için Ermenistan'a yatırım yapmaya" teşvik ettiği öğrenilmiştir.<sup>11</sup>

Hindistan-Ermenistan ilişkilerindeki gelişme, Aralık 2022'de vardıkları yeni bir anlaşmayla bir kez daha dikkat çekerken, Ermenistan'ın silah tedariki listesindeki en son ekipman, Pune merkezli Kalyani Group'un ilişkili tarafı olan savunma firması Bharat Forge tarafından üretilen 155 mm 39 kalib-

relik topçu sistemi olmuştur.<sup>12</sup> Diğer yandan Bharat Forge'un, İsraili Elbit Systems ile kurduğu stratejik ilişkilerin ve uzun yıllardır topçu sistemleri geliştirmesinin<sup>13</sup> ise Tel Aviv'in II. Karabağ Savaşı'ndaki pozisyonu itibarıyla dikkat çekici bir husus olduğu not düşülmelidir. Kalyani Group, 155 milyon dolar civarındaki siparişinin "çatışma olmayan bölgelerde" kullanılacağını iddia etmişse de savaş ortamında bunların ne şekilde kullanılacağına dair verilen herhangi bir garantinin güvenilirliği tartışmalıdır. Silah sistemlerinin, Kalyani Group'un Pune'daki tesisinde üretileceği ve önümüzdeki üç yıl içinde aşamalı olarak alıcıya teslim edileceği öğrenilmiştir. Son anlaşmanın, Yeni Delhi'nin Ermenistan ile savunma iş birliğini derinleştirme politikasının bir devamı niteliğinde olduğu ifade edilmiştir.<sup>14</sup>

<sup>10</sup> "India, Armenia Mull Defense Cooperation", *Liberty Radio Station*, 4 July 2022.

<sup>11</sup> A.g.e.

<sup>12</sup> Snehes Alex Philip "Artillery to rocket launchers- Armenia turns to India to beef up defence against Azerbaijan", *The Print*, 14 November 2022.

<sup>13</sup> "Bharat Forge and Elbit Systems Establish a JVC for Artillery Systems in India", *Bharat Forge*, 7 February 2013.

<sup>14</sup> Aditya Bhan, "Armenia-India relations: Budding partnership benefits New Delhi", *Observer Research Foundation*, 16 December 2022.

## HİNDİSTAN- ERMENİSTAN İŞ BİRLİĞİNDEKİ OLASI MOTİVASYONLAR

Hindistan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin gelişmesinde, bölgedeki ittifak ilişkilerinin ve tarihsel sorunların etkili olduğu, güncel bölgesel gelişmelerin de artan bir şekilde tarafları, angajmanlarını çeşitlendirmeye yönlendirdiği ifade edilebilir. İki ülke ilişkilerinin derinleştirilmesinin arkasındaki itici güçlerden birisinin, "Üç Kardeş"<sup>15</sup> olarak da nitelendirilen Türkiye-Azerbaycan-Pakistan iş birliğine karşı Hindistan-Ermenistan stratejik iş birliği kurulması yönündeki tasavvurun olduğu değerlendirilmektedir.<sup>16</sup> Her iki tarafın farklı güvenlik ve çıkar algıları bulunmakla birlikte konjonktürün böyle bir iş birliği için uygun zemin sağladığı görülmektedir. Türkiye'nin, Jammu Keşmir sorununa dair Hindistan'ın tek taraflı uygulamalarına

muhalefet etmesi ve sorunun çözümünde BM kararlarını referans göstererek Pakistan'a destek olması Hindistan tarafından "iç işlerine müdahale" olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir.<sup>17</sup> Yeni Delhi ise Pakistan'ı, Türkiye'nin Güney Kafkasya ve Batı Asya'daki politikalarına olan desteğini saldırganlıkla suçlamakta ve eleştirmektedir.<sup>18</sup> Azerbaycan'ın Keşmir meselesinde Pakistan'ın tutumunu benimsemesi, tarafların askerî ve savunma alanlarında iş birliğini arttırması, buna karşılık Ermenistan'ın tamamen Hindistan'ın konumunu savunması da mevcut iş birliğinin arka planını tamamlayan önemli bir ayrıntıdır.

Ermenistan tarafında ise Hindistan ile yakınlaşmanın önemli siyasi nedenleri sözde Ermeni soykırımını iddialarının uluslararası mecrada daha fazla destek görmesinde Hindistan'ın aktif taraf olması beklentisi,<sup>19</sup> Dağlık Karabağ ile ilgili Ermeni iddialarının Hindistan

İki ülke ilişkilerinin derinleştirilmesinin arkasındaki itici güçlerden birisinin, "Üç Kardeş" olarak da nitelendirilen Türkiye-Azerbaycan-Pakistan iş birliğine karşı Hindistan-Ermenistan stratejik iş birliği kurulması yönündeki tasavvurun olduğu değerlendirilmektedir.

<sup>15</sup> Bu nitelendirme, üç ülkenin Eylül 2021'de, "Üç Kardeş" olarak bilinen sekiz günlük ortak bir askerî tatbikatından gelmektedir.

<sup>16</sup> "Armenian Scholar Yeghia Tashjian Suggests An Armenia-India Strategic Partnership To Counter The Azerbaijan-Turkey-Pakistan Alliance", *MEMRI*, 28 January 2021.

<sup>17</sup> "India slams Turkish President Erdogan's Kashmir remarks at UNGA", *Hindustan Times*, 23 September 2020. "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Türkiye-Azerbaycan-Pakistan Dışişleri Bakanları Ortak Basın Toplantısındaki Bazı Açıklamaları, 30 Kasım 2017, Bakü", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, "No: 236, 5 Ağustos 2019, Hindistan Anayasası'nın Jammu Keşmir'e Özel Statü Taniyan Maddesinin İlgâ Edilmesi Hk.", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, Sriram Lakshman, "Resolve Kashmir issue in line with U.N. Resolutions: Erdogan to U.N.", *The Hindu*, 22 September 2020.

<sup>18</sup> "India slams Turkish President Erdogan's Kashmir remarks at UNGA", *Hindustan Times*, 23 September 2020.

<sup>19</sup> "Armenian Scholar Yeghia Tashjian Suggests An Armenia-India Strategic Partnership To Counter The Azerbaijan-Turkey-Pakistan Alliance", *MEMRI*, 28 January 2021.

Ermenistan'ın ana silah tedarikçisi olan Rusya'nın savunma sanayii ürünlerinin hem II. Karabağ Savaşı'nda hem de Ukrayna'da gösterdiği vasat performansın da etkisiyle Erivan yönetiminin alternatif arayışlara ihtiyaç duyduğu ifade edilebilir.

tarafından desteklenmesi,<sup>20</sup> 2020'de yaşanan savaşın Türkiye-Azerbaycan ve Pakistan ilişkilerini derinleştirmesi ve savunma-askerî iş birliği konularında önemli adımlar atılması olmuştur.<sup>21</sup> Bunların yanı sıra Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biri olan Pakistan'ın, Ermenistan ile herhangi bir diplomatik ilişki kurmamasının ve resmî olarak tanımamasının tek yolunun Ermeni askerlerinin Dağlık Karabağ'ı terk etmesi olduğunu ilan etmesinin,<sup>22</sup> Ermenistan'ın Hindistan ile denge arayışında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Azerbaycan'ın, Çin menşeli JF-17 savaş uçaklarının satın alınması kapsamında Pakistan ile müzakereler yürütmesinin de<sup>23</sup> Erivan için Hindistan ile iş birliğinin alternatif olarak belirginleşmesi yönünde motivasyon olması ihtimali değerlendirilmektedir.

Gelişmeleri yakından ilgilendiren yakın geçmişten önemli bir örnek ise 2021'de imzalan Bakü Deklarasyonu ile Türkiye, Azerbaycan ve Pakistan'ın birbirlerinin toprak bütünlüğünü destekleme ko-

nusunda anlaşmaya varmasıdır. Bildiriyle üç ülke; Dağlık Karabağ, Keşmir, Kıbrıs, Ege ve Akdeniz konularında birbirine destek olmak üzere mutabık kalmıştır. Hindistan ve Ermenistan arasında stratejik iş birliği kurulması fikri ise bu gelişmelerle eş zamanlı olarak ortaya atılmıştır. İlerleyen süreçlerde de Türkiye-Azerbaycan-Pakistan ekseninin dengelenmesi amacıyla Ermenistan ve Hindistan'ın stratejik ve güvenlik ilişkilerini geliştirmesi ve uluslararası forumlarda koordinasyon sağlaması yönünde adımlar atılmıştır.

Diğer yandan, Rusya'nın Ukrayna savaşına kayan odağı, bölgedeki güvenlik denklemi üzerinde önemli etkiler yaratmış ve Hindistan-Ermenistan iş birliğine zemin hazırlayan unsurlardan biri olmuştur. Son gelişmeler nedeniyle Güney Kafkasya'da belirginleşen güç boşluğu alternatif aktörlerin bölgeye nüfuzu için de önemli bir fırsattır.<sup>24</sup> Ermenistan'ın ana silah tedarikçisi olan Rusya'nın savunma sanayii ürünlerinin hem II. Karabağ Savaşı'nda hem de Ukrayna'da gösterdiği

<sup>20</sup> Smriti Chaudhary, "How Indians Are Going All-Out In Support Of Armenia, Virtually & On-Ground, In Nagorno-Karabakh Conflict?", *Eurasian Times*, 11 October 2022.

<sup>21</sup> Abhinandan Mishra, "Pak, Turkey, Azerbaijan axis brings close India, Iran, Armenia", *The Sunday Guardian*, 5 November 2022.

<sup>22</sup> Andrew Korybko, "Why is Pakistan the only country that does not recognise Armenia?", *The Express Tribune*, 21 July 2020.

<sup>23</sup> "Azerbaijan in talks with Pakistan to buy JF-17 Thunder jets", *Aze Media*, 2 November 2021.

<sup>24</sup> Georgi Asatryan, "Armenia and India: Shared Values and Threats", *EVN Report*, 27 October 2022.



vasat performansın da etkisiyle Erivan yönetiminin alternatif arayışlara ihtiyaç duyduğu ifade edilebilir.

Hindistan-Ermenistan iş birliğindeki diğer bir itici gücün ise küresel güç dengelerinde yaşanan değişim ve bununla ilintili olarak bölgesel güvenlik politikalarının yeniden tesis edilmesi olduğu değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda Hindistan, politika reformları ve denizaşırı silah satış anlaşmaları yapmak ve silah ihracatını arttırmak için ciddi çaba sarf etmektedir.<sup>25</sup> Hindistan'ın 2025 yılına kadar önceliği, savunma sanayi ürünlerinin ihracatını önemli oranda arttırmaktır. Bu tarihe kadar savunma sanayisindeki ihracat tutarı 5 milyar dolar olarak hedeflenmiştir.<sup>26</sup> Bu sayede ülkenin savunma sanayisine ve yerli üretimine destek verilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu yönelim, hükümetin "Atmanirbhar Bharat (Kendine Güvenen Hindistan)" veya "Hindistan'da Yap" olarak nitelenen politikalarıyla uyumlu görünmektedir.<sup>27</sup> Ermenistan'ın artan silah alımlarının, Hindistan'da hem kamu hem de özel sektör savunma üretimine ivme kazandırması beklenmektedir.

Bölgesel rekabet içerisinde yükselen Asya ülkeleri de savunma sanayisi alanında yeni ittifaklar kurulmasında önemli bir yer edinmiştir. 2021'de kaydedilen 76,6 milyar dolarlık askerî harcamayla dünyada üçüncü sıraya yerleşen Hindistan,<sup>28</sup> Çin ile çok boyutlu bir mücadele içerisinde. Hindistan bu bağlamda bölgesel meydan okumalara karşı, bölge içinden ve periferisinden stratejik iş birliği kurabileceği ortaklıklar aramaktadır.

Öte yandan Pakistan'ın Kafkaslar ve Orta Asya'da artan etkisi Hindistan tarafında Güney Asya'nın ötesinde daha iddialı bir dış politika izlenmesi yönünde stratejiler geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda Hindistan, dünya siyasetindeki yerini sağlamlaştırarak ve nüfuzunu Güney Asya'nın ötesine yaymak suretiyle çıkarlarını bölge dışında da korumak istemektedir. Bu amaçlara yönelik olarak ticaret ve güvenlik alanlarında iki ayrı boyutta iş birliği çabaları ön plana çıkmaktadır. Ticari alanda "Uluslararası Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru" (INSTC) ön plana çıkarken, Avustralya, Hindistan, Japonya ve ABD'den müteşekkil stratejik "Dörtlü Güvenlik Diyalogu" Hindistan'ın güvenlik ittifak ilişkilerinin önemli bir bileşeni olmuştur.

Hindistan'ın uluslararası ticari planlarında ise Ermenistan önemli bir konumdadır. Küresel ticaret yolları üzerinde süren rekabet bağlamında Ermenistan, Basra Körfezi'nden Rusya ve Avrupa'ya uzanan Avrasya koridorunda, Yeni Delhi için bir ileri karakol potansiyeli taşımaktadır.<sup>29</sup> Hindistan, İran'ın güneydoğusunda bulunan Çabahar Limanı'ndan Hint Okyanusu'nu Ermenistan üzerinden Avrasya ve Finlandiya'ya bağlayarak INSTC'yi genişletmeye yönelik bir vizyon ortaya koymuştur. Bunun gerçekleşmesi durumunda Çabahar, bölgenin en stratejik ve işlek limanlarından biri hâline gelecektir.<sup>30</sup> 2000 yılında, Hindistan, İran ve Rusya tarafından tasarlanan INSTC, Çin öncülüğündeki Kuşak ve Yol Girişimi'ne karşı bir plan olarak sunulmaktadır. Hindistan son dönemlerde Rusya'ya uygulanan yaptırımların ardın-

<sup>25</sup> Manu Pubby, "Arming Armenia: India to export missiles, rockets and ammunition", *The Economic Times*, 6 October 2022.

<sup>26</sup> Aditi Bhaduri, "India's defence ties with Armenia are a step in the right direction", *India Narrative*, 23 October 2022.

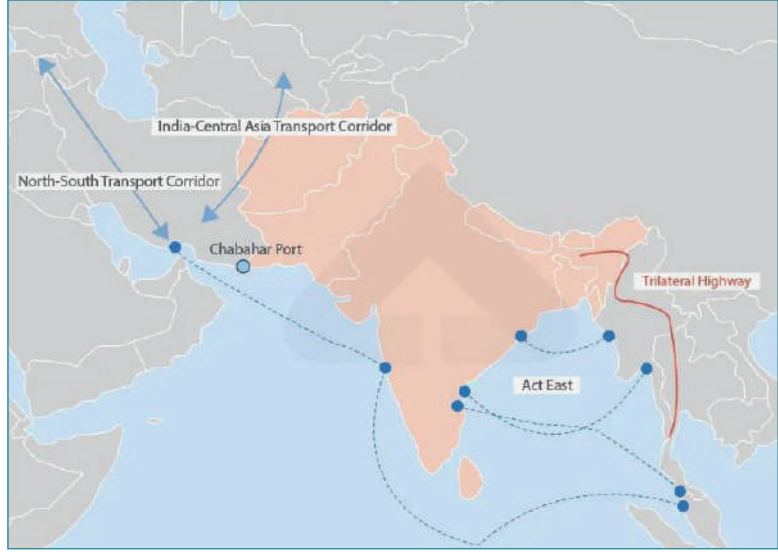
<sup>27</sup> A.g.e.

<sup>28</sup> "At \$76.6 bn, India's military spending third highest in world: SIPRI report", *Business Standard*, 26 April 2022.

<sup>29</sup> Aditya Bhan, "Armenia-India relations: Budding partnership benefits New Delhi", *Observer Research Foundation*, 16 December 2022.

<sup>30</sup> Abhinandan Mishra, "Pak, Turkey, Azerbaijan axis brings close India, Iran, Armenia", *The Sunday Guardian*, 5 November 2022.

Hindistan için Ermenistan, bir pazar ve bölgede önemli bir atlama tahtası özelliğiyle ön plana çıkarken; Ermenistan için Hindistan, dış politikanın çeşitlendirilmesi ve stratejik silah sistemlerinin tedariki için ihtiyaç duyduğu bir aktör olarak görülmektedir.



Kaynak: Silk Road Briefing (<https://www.silkroadbriefing.com/news/2021/10/14/azerbaijani-geopolitics-sees-the-instc-reconnect-with-armenia/>)

dan INSTC üzerindeki etkisini arttırmaya odaklanmıştır. Bu bağlamda stratejik bir konuma sahip olan Ermenistan'ın askerî açıdan güçlendirilmesi, askerî sistemlerin tedariki yoluyla Yeni Delhi'ye burada alan açılması ve iki ülke arasında iş birliği olanakları ortaya çıkarmaktadır. Hâlihazırda Rusya-Ukrayna savaşı ve bu ülkenin Batı ile ilişkileri gibi birçok etkenin, projenin geleceğine ilişkin birbiriyle çelişkili, başarısızlığa mahkûm olduğu yönünde menfi ve öneminin daha da arttığı şeklinde müspet yorumlara sebep olduğu gözlemlenmektedir.

Diğer yandan Yeni Delhi'nin Batı ile ilişkilerini geliştirme ve

dış politikasını çeşitlendirmeye yönelik diplomatik çabaları da kayda değer görülmektedir. Bunun hâlihazırda önemli araçlarından biri olarak inşa edilen "Dörtlü Güvenlik Diyalogu", Hindistan'ın bölgesel rakiplerine karşı elini güçlendiren bir mekanizmadır.<sup>31</sup> Söz konusu diyalogun diaspora ve lobbiler üzerinden Hindistan-Batı ilişkilerine sağlayabileceği katkının, iki ülke ilişkilerinde Ermenistan lehine bir kaldraç olduğu değerlendirilmektedir. Erivan'ın yükselen Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesinde diğer önemli bir etken ise zayıf altyapısı nedeniyle Kuşak ve Yol Girişimi'nde yer alamaması ve Çin yatırımlarından fayda-

<sup>31</sup> Georgi Asatryan, "Armenia and India: Shared Values and Threats", *EVN Report*, 27 October 2022.

lanamamasıdır.<sup>32</sup> Bu noktada Hindistan için Ermenistan, bir pazar ve bölgede önemli bir atlama tahtası özelliğiyle ön plana çıkarken; Ermenistan için Hindistan, dış politikanın çeşitlendirilmesi ve stratejik silah sistemlerinin tedariki için ihtiyaç duyduğu bir aktör olarak görülmektedir.

Meselenin güvenlik ayağında ise Ermenistan tarafından, Hindistan'a ortak üretim, ticaret, ihracat ve savunma alanlarında Ermenistan toprakları üzerinde üsler kurulabileceği teklifi yapılması son derece dikkat çekicidir.<sup>33</sup> Hâlihazırda Ermenistan'a Moskova'da ikamet eden bir savunma ateşesi atayan Hindistan'ın,<sup>34</sup> Erivan için güvenilir bir savunma tedarikçisi olmanın yanı sıra Ermeni ordusuna çeşitli formatlarda eğitim verebileceği konusu da gündeme getirilmektedir. Öte yandan Ermenistan, Hindistan'ın uzun vadeli çıkarlarını etkileyen ve Güney Kafkasya ve Ortadoğu ayaklarının giderek belirginleştiği bu hatta kendisini önemli bir stratejik ortak olarak konumlandırmaya çalışmaktadır.

Öte yandan meselenin Ortadoğu ayağında Körfez, Hindistan'ın ekonomik gelişimi ve dönüşümü için muazzam bir sermayeyi temsil ederken, bölgede Yeni Delhi'nin savunma sanayisi pazarını artırma gayretleri gözden kaçmamaktadır. Yeni Delhi ile Abu Dabi arasında ortak savunma üretimi temelinde askerî iş birlikleri planlanmakta ve bunların kapsamının genişletilmesi üzerine görüşmeler yapılmaktadır.<sup>35</sup> Ayrıca İsrail yapımı silahların en büyük alıcılarından biri

olan Hindistan'ın, 2013 itibarıyla İsrail ile de ortak üretim zemininde anlaşmalar yaptığı gözlemlenmektedir.<sup>36</sup> Benzer bir şekilde Hindistan ile Mısır arasında Eylül 2022'de imzalanan bir mutabakat zaptıyla taraflar; ortak üretim, teknoloji transferi ve yerleştirme gibi hususlar üzerinde bir uzlaşma sağlamıştır.<sup>37</sup> Ermenistan ve Ortadoğu ülkeleriyle kurulan her bir ilişkiyle Hindistan, savunma sanayi alanındaki payını arttırmaya çalışmaktadır.

## İLİŞKİLERDE KISITLILIKLAR

Son 10 yıl verilerine bakarak Yeni Delhi'nin, savunma sanayi alanındaki ihracatında Ortadoğu ve Güney Kafkasya'nın kayda değer bir yerinin olmadığını ifade etmek mümkündür. Burada yaşanan değişimde iki temel gerekçe öne sürülebilir. İlk olarak Hindistan'ın, belirginleşen tehdit algıları ve değişen vizyonu sonucunda son yıllarda savunma sanayi alanında geliştirdiği iş birlikleri ve teknolojik dönüşüm, ikincisi ise -ilkiyle de ilişkili olarak- Orta Asya'dan, Ortadoğu'ya uzanan geniş bir alanda ittifak ilişkileri geliştiren bölgesel rakiplerini dengeleme arayışıdır. Türkiye, Azerbaycan ve Pakistan arasında geliştirilen siyasi ve askerî alanlardaki iş birliği Hindistan açısından sorun teşkil etmektedir. Bu kapsamda Hindistan, bölgede Ermenistan ile hem jeostratejik konumu hem de konjonktürün uygunluğu neticesinde stratejik ilişkiler geliştirmektedir. Dolayısıyla Yeni Delhi'nin, Erivan'ı desteklemek suretiyle söz konusu uzanımına kritik bir noktadan müdahil olmak ve daha spesifik olarak mezkûr aktörlerin iş birliğini dengelemek istediğine

<sup>32</sup> Yeghia Tashjian, "Armenia-India Relations: From Politics to Arms Trade", *Armenian Weekly*, 5 October 2022.

<sup>33</sup> A.g.e.

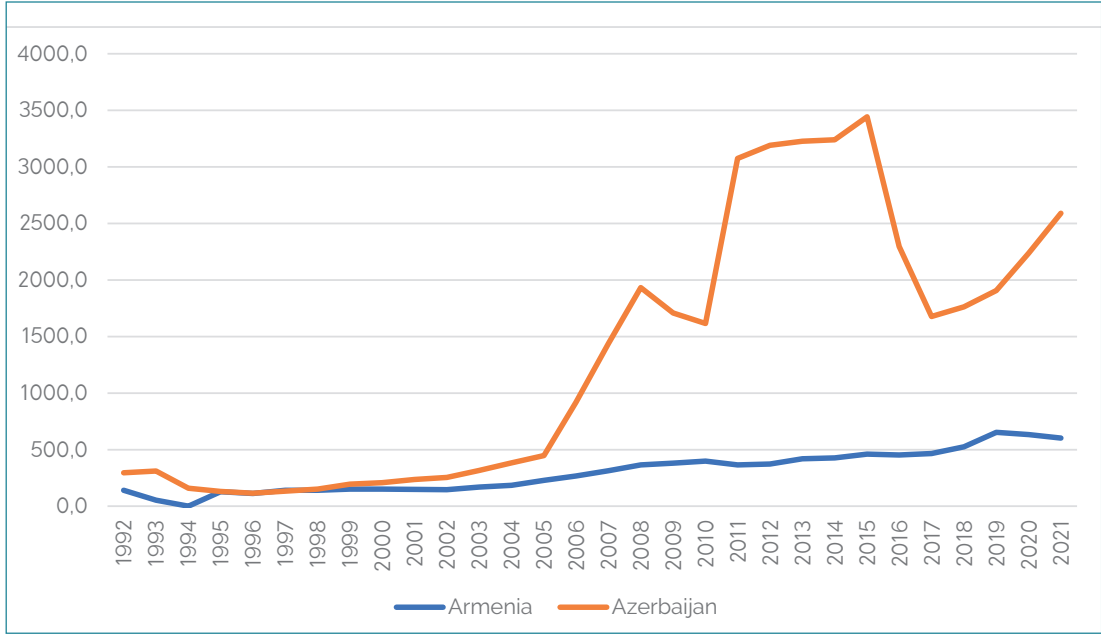
<sup>34</sup> "India appoints military attache in Armeni", *Arm Information*, 12 November 2021.

<sup>35</sup> "India's Middle East Strategy", *The Center for Strategic and International Studies (CSIS)*, 13 December 2022.

<sup>36</sup> "Bharat Forge and Elbit Systems Establish a JVC for Artillery Systems in India", *Bharat Forge*, 7 February 2013.

<sup>37</sup> "Egypt, India sign MoU on arms cooperation", *Gulf Today*, 21 September 2022.

1992-2021 Yılları Arasında Azerbaycan ve Ermenistan'ın Askerî Harcamaları (milyon \$)



Kaynak: SIPRI Data Base

ilişkin yorumlar makul görünmektedir. Buna rağmen bir ülkeyi güçlü kılan; ordusu, bu ordunun teknolojik kabiliyetleri, harbe hazırlığı, askerlerinin eğitim durumu; ekonomisi, üretim kabiliyetleri, nüfusu ve özelde nüfusun yapısı ve stratejik derinliği gibi birçok husus bakımından Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye ile kıyas kabul etmez bir şekilde zayıf durumdadır. II. Dağlık Karabağ Savaşı'nın sonucu da bu durumu net bir şekilde ortaya koymuştur.

Öte yandan, Rusya'nın odağında Ukrayna'da devam eden savaşın yer almasının, Hindistan'ın bölgedeki etkinliğini artırması yönünde bir fırsat olduğu gözlemlenmektedir. Ermenistan hem ağır silah tedariki noktasında Rusya ile yaşadığı aksaklıklar hem de bu silah sistemlerinin güvenilirliğinin zedelenmesiyle Hindistan'ı alternatif bir tedarikçi olarak konumlandırmıştır. Bu noktada tarafların askerî

alanda kalıcı bir ortaklık kurulmasına yönelik verdikleri mesajlara rağmen iki pratik sorun ilişkilerin geleceğini sorgulatmaktadır. Öncelikle teslim edilmesi planlanan Pinaka ve tank füzelerinin, dronelarla uyumlu olmamasının yanı sıra maddi açıdan da Ermenistan'a pahalıya mal olduğu tespit edilmiştir. Ermenistan'ın, ilerleyen süreçlerde teslim alınan sevkiyatlar haricinde kendi sistemine daha uygun ve gelişmiş savunma sistemlerine ihtiyaç duyması kaçınılmaz olacaktır. Nitekim gelecekte her iki tarafın da İHA, hava savunma sistemleri (HSS) karadan havaya füzeler ve savaş uçaklarını içeren daha kapsamlı anlaşmaları ele alacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Erivan yönetiminin 29 Eylül 2022 kabine oturumunda dağıttığı bütçe taslağında, 2023 askerî bütçesinin yüzde 50 artırılarak 1,2 milyar dolara çıkarılması hedeflenmiştir. Ancak altyapı eksikliğinin yanı sıra ekonomik anlamda sıkıntı içerisinde olan Ermenistan'ın şimdiye kadar

Hindistan ile yürüttüğü mütevazı ticari ilişkiler, hedeflenen ticari hacmi geçememiştir. Öte yandan Dağlık Karabağ Savaşı'ndaki Türk SiHA'ları sahada Azerbaycan'a ciddi bir üstünlük kazandırmıştır. Ermenistan'ın bölgedeki gerilimi tırmandırmak amacıyla kullanacağı bu sistemlerin ne derece etkili olacağı tartışmalı bir husustur.

## SONUÇ

Savunma sanayisindeki hedefler doğrultusunda hareket eden Hindistan'ın, Ortadoğu ve Ermenistan ile vardığı anlaşmalarla Güney Kafkasya'da alan kazanmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Bu sayede yükselen bir güç olan Çin'e karşı alternatif arayışlarında Batı ile bir köprü işlevi görece bir aktörün de kazanılmasını sağlamıştır. İş birliğinin Ortadoğu üzerindeki yansımaları ise yine Hindistan'ın silah ihracatında hedeflediği artışın bir parçası olarak ele alınmaktadır. Savunma sanayisi alanındaki ithalat oranlarını düşürme ve "Hindistan'da Yap" politikasıyla yerel silah üretimine hız verme kapsamında Yeni Delhi yönetimi askerî ortaklıkları çeşitlendirme gayreti içerisindedir. Ermenistan, potansiyel bir ileri karakol olarak Avrasya koridorunda önem arz ederken, Ortadoğu bağlamında Körfez ülkeleri, İsrail ve Mısır örnekleri Hindistan'ın takip ettiği gündemin bir parçasını oluşturmaktadır. Ortadoğu'daki varlığını azaltma stratejisi izleyen ABD ile Ukrayna Savaşı'na odaklanan bir Rusya denkleminde Hindistan'ın Ortadoğu güvenlik politikalarına daha fazla dâhil olmak isteyebileceği değerlendirilmektedir. Nitekim Ortadoğu, ABD, Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerin belirli oranlarda nüfuz kurduğu bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Hindistan'ın da bölgede

belirli bir oranda varlık gösterme eğilimi bu bakış açısı ile anlam kazanmaktadır.

Sonuç olarak Hindistan'ın Ermenistan ile kuracağı kapsamlı iş birliği, özellikle askerî odağı bağlamında bölgede potansiyeli çok daha yüksek olan Türkiye ve Azerbaycan gibi iki aktörün hilafına gerçekleşecektir. Diğer yandan Hindistan'ın 400-500 milyon dolar tutarında silah sistemi satışının, bölgedeki askerî dengeyi Ermenistan lehine değiştirmeye yeterli olup olmayacağı da son derece tartışmalıdır. Ermenistan'ın, 2023 yılı savunma bütçesini bir hayli arttırmasına rağmen yakın zamanda yeni bir savaşı kaldıramayacağı değerlendirilmektedir. Diğer yandan Hindistan'ın da bu durumun farkında olduğuna yönelik varsayımın makul olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan Hindistan'ın Ermenistan'a silah satışından olası alternatif kazanımları; ulusal savunma sanayisinin finanse edilmesi, bölgesel aktörlerin Pakistan ile iş birliğinin önüne geçilemeyecekse de bunlarla bir müzakere aracı elde edilmesi olduğu değerlendirilmektedir. İlaveten, Ortadoğu'da çok taraflı ittifaklar kurmaya muvaffak olan ve İran'ın dengelenmesinde kritik bir konumda olan Bakü'ye karşı Erivan'ı açıktan desteklemekten kaçınan<sup>38</sup> ABD adına da Hindistan'ın politikasının olumlu olduğu düşünülmektedir. Öte yandan Ortadoğu ülkeleriyle de savunma sanayisi ilişkilerini geliştirmeye çalışan Hindistan'ın, orta/uzun vadede büyük aktörlerin pazar payını daraltması olası görünmemektedir. Ancak son yıllarda savunma sanayi teknolojisi alanında ciddi ilerleme kaydetmesi dolayısıyla Yeni Delhi, eskiye nazaran bölgede daha fazla adını duyuracaktır.

<sup>38</sup> Pelosi'nin Erivan ziyareti bağlamına bu çalışmada daha önce değinilmiştir.

### Sibel Dündar

Lisans eğitimini Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlamıştır. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) Levant Çalışmaları Koordinatörlüğünde uzman yetiştirme programı kapsamında bursiyer olarak görev yapmıştır. Ufuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Hâlihazırda Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) Güvenlik Çalışmaları Direktörlüğünde araştırma asistanı olarak görev almaktadır. İyi derecede İngilizce, başlangıç seviyesinde Arapça bilmektedir.



### Telif Hakkı

**Ankara - TÜRKİYE ORSAM © 2023**

Bu çalışmaya ait içeriğin telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu çalışmada yer alan değerlendirmeler yazarına aittir; ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

### Ortadoğu Araştırmaları Merkezi

**Adres** : Mustafa Kemal Mah. 2128 Sk. No: 3 Çankaya, ANKARA

**Telefon** : +90 850 888 15 20

**Email** : info@orsam.org.tr

**Fotoğraflar** : Anadolu Ajansı (AA), Shutterstock